

Cohesió social, alimentació i immigració

Núria Roch Fernández

Treball Final de Grau

Grau: Educació Social

Tutora: Pilar Muro i Sans

Curs: Quart

12 de setembre del 2013

AGRAÏMENTS

He d'agrair de manera especial i sincera a la Dra. Maria Pilar Muro, per acceptar-me per realitzar aquest Treball de Fi de Grau sota la seva direcció. El seu suport i acompanyament ha sigut una aportació no només en la realització del present treball, sinó també en la meva formació en investigació.

Als meus pares, Remei i Antoni, pel seu suport i la confiança dipositada en mi durant la meva formació com a Educadora Social.

A tots els professors/es que he tingut al llarg del Grau en Educació Social que, directa o indirectament, també han contribuït en la realització del projecte.

A totes les persones que, d'una manera o altra, han col·laborat en la realització d'aquesta investigació.

SUMARI

1. INTRODUCCIÓ.....	4
2. RESUM.....	5
3. ABSTRACT.....	6
4. JUSTIFICACIÓ DEL TREBALL.....	7
5. PREGUNTA INICIAL D'INVESTIGACIÓ.....	8
6. MARC TEÒRIC.....	8
6.1. La cohesió social.....	10
6.2. Immigració.....	15
6.3. La població immigrada a Catalunya.....	16
6.4. Alimentació.....	27
6.5. Immigració, alimentació i cohesió social.....	28
7. HIPÒTESIS, VARIABLES I OBJECTIUS DEL PROJECTE.....	29
7.1. Hipòtesis.....	29
7.2. Finalitat i objectius.....	29
8. METODOLOGIA.....	30
8.1. Procediment.....	30
8.2. Selecció de la mostra.....	32
8.3. Tipologia i tècniques de recollida de dades.....	34
8.4. Cronograma.....	36
9. RESULTATS: ANÀLISI DE DADES.....	38
10. CONCLUSIONS.....	47
11. DISCUSSIÓ.....	49

12. PUNTS FORTS I PUNTS FEBLES DEL TREBALL.....	53
13. LÍNIES FUTURES DE RECERCA I INTERVENCIÓ.....	53
14. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....	54
15. ANNEXOS (veure dossier a part)	

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1 - Població estrangera per províncies a Catalunya. 2011

Taula 2 - Estudis sobre hàbits alimentaris i població immigrada

Taula 3 - Tipologia de tècniques de recollida de dades emprades

Taula 4 - Relació d'entrevistes realitzades

Taula 5. Punts forts i punts febles del treball

1. INTRODUCCIÓ

A la primera part del treball trobem una justificació de la seva pertinència, la pregunta d'investigació que s'ha plantejat inicialment i el marc teòric del mateix. El marc teòric es divideix en cinc eixos temàtics que són la cohesió social, la immigració, la immigració a Catalunya, l'alimentació i una anàlisi teòrica sobre la cohesió social relacionada amb la població immigrada i l'alimentació.

Seguidament, el treball consta d'informació sobre les variables, hipòtesis i objectius del projecte, així com de la metodologia emprada per a la realització del mateix.

A continuació, es mostra l'anàlisi de les dades recollides, les conclusions a les quals s'arriba i la discussió, seguit d'una reflexió sobre els principals punts forts i punts febles del treball, així com de les línies futures de recerca i investigació que es plantegen a partir del procés realitzat.

2. RESUM

Objectius del treball

El projecte té com a **objectiu general** descriure accions comunitàries relacionades amb el menjar i la cohesió social.

L'**objectiu específic** del projecte és recollir bones pràctiques d'entitats de Barcelona que treballin sobre la cohesió social i els espais alimentaris amb l'objectiu de dinamitzar l'intercanvi d'elements culturals, entre d'altres.

Metodologia

La metodologia emprada en aquest treball ha estat un estudi descriptiu transversal de tipus qualitatiu, tenint en compte les tècniques emprades: anàlisi documental, observació participant i entrevistes a professionals.

Resultats

Les experiències analitzades per a la realització del treball resulten experiències d'èxit que basen la seva activitat en la utilització de l'alimentació com a eina per treballar la cohesió social, a partir de la creació d'espais comunitaris que permeten l'intercanvi d'elements culturals entre els participants.

Conclusions

Els espais comunitaris que es creen a partir dels projectes analitzats tenen el menjar com a element focal però han anat evolucionant cap a la creació d'altres serveis. En aquest sentit, el menjar és un element de crida a la participació que permet que les persones es vinculin a altres projectes i serveis, teixint, així, els vincles amb la cultura d'acollida.

Paraules clau: cohesió social, alimentació, immigració.

3. ABSTRACT

Aims

The general aim of the project is to describe communitarian activities related to eating and social cohesion.

The specific objective of the project is to collect good practices of non-profit organizations in Barcelona working on social cohesion and eating areas in order to stimulate the exchange of cultural elements, among others.

Methodology

The used methodology is a cross sectional study, qualitative, using different techniques: document analysis, participant observation and interviews with staff members.

Results

The analyzed experiences for carrying out the work are successful practices that base their activities on the use of eating as a tool for social cohesion work, from the creation of community spaces that allow the exchange of cultural elements among participants.

Conclusions

The communal spaces created by analyzed projects have eating spaces as a focal element but but all of them have developed into the creation of other services. In this sense, food is a call for participation that allows people linking to other services and projects, weaving links with the host culture.

Keywords: social cohesion, food, immigration.

4. JUSTIFICACIÓ DEL TREBALL

A la Facultat d'Educació social i Treball Social de la Fundació Pere Tarrés – URL (Universitat Ramon Llull) hi ha un grup de recerca reconegut per la URL, GIAS (Grup d'Innovació en Acció Social). Dins d'aquest grup hi ha diverses línies de treball i és en la **d'Educació per la salut i prevenció en socioadiccions i drogodependències (EDUC-SALUT)** en la qual s'emmarca aquest treball.

L'any 2010 la Dra. Pilar Muro va fer la proposta d'una línia de recerca que neix del seu interès i la seva expertesa sobre els hàbits saludables centrats en l'alimentació, i és dins d'aquesta línia de recerca on s'ubica el present treball sobre cohesió social, alimentació i immigració.

La línia de recerca **Educació per la salut i prevenció en socioadiccions i drogodependències (EDUC-SALUT)** té com a principals objectius, entre d'altres, avaluar els hàbits de salut-alimentaris, les socioadiccions i el consum de drogues en la població infantil i adolescent en diferents contextos socials (escolar, centres de lleure i centres oberts) a partir de diferents informants (pares, fills, professors i educadors).

Per altra banda, la meua motivació personal per dur a terme aquest treball ha estat, fonamentalment, l'oportunitat de vincular el meu Treball Final de Grau amb la línia de recerca de la Dra. Pilar Muro, podent, d'aquesta manera, dur a terme un treball que s'inscriu en un projecte més ampli i que m'ha permès aprofundir en l'aprenentatge de la metodologia de la recerca aplicada de la mà de professionals amb un grau elevat d'expertesa en l'àmbit de la recerca.

5. PREGUNTA INICIAL D'INVESTIGACIÓ

La pregunta inicial que es planteja aquest projecte de recerca és quines accions comunitàries es promouen a Barcelona que treballen la interculturalitat i la cohesió social des del coneixement culinari de les diverses cultures?

6. MARC TEÒRIC

El 1946 la OMS (Organització Mundial de la Salut) va definir la salut com “l'estat de complet benestar físic, mental i social, i no només l'absència de malalties o invalideses” (Piédrola, 2008). La crítica principal que es fa a aquesta definició sobre la salut és que resulta utòpica, ja que no és possible assolir el benestar total i absolut. En aquesta línia, doncs, Milton Terris (1980) elabora una definició posteriorment que es basa en la idea que la salut i la malaltia tenen graus, i que la salut té dos pols: un de subjectiu (la sensació de benestar) i un altre objectiu i mesurable (la capacitat de funcionament). Així, Terris (1980) defineix la salut com “un estat de benestar físic, mental i social amb capacitat de funcionament, i no només l'absència de malalties o invalideses” (Piédrola, 2008, p. 3). D'aquesta manera, es passa d'una definició estàtica del concepte de salut a una de dinàmica. En relació a aquestes definicions, Piédrola (2008, p. 4) afirma que “tant la salut com la malaltia són altament influenciables per factors socials, culturals, econòmics i ambientals”. En la mateixa línia, la OMS va assumir oficialment aquesta idea el 1969 quan va afirmar que “la incultura i la pobresa són les principals causes de la malaltia” (Piédrola, 2008, p. 4).

Marc Lalonde (1974), ministre de Sanitat canadenc, va desenvolupar el model dels determinants de la salut de Laframboise (1973) conclouent que el nivell de salut d'una comunitat està influenciat per quatre factors (Piédrola, 2008, p. 4):

- Biologia humana (constitució, càrrega genètica, creixement i desenvolupament i envelliment).
- Medi ambient (contaminació física, química, biològica, psicosocial i sociocultural).
- Estils de vida i conductes de salut (drogues, sedentarisme, alimentació, estrès, violència, conducció perillosa, mala utilització dels serveis socio-sanitaris).
- Sistema d'assistència sanitària (beneficis de les intervencions preventives i terapèutiques, successos adversos produïts per l'assistència sanitària, llistes d'espera excessives, burocratització de l'assistència).

Per altra banda, el 1999 Tarlov va descriure un esquema de determinants de la salut entre els quals distingia entre (Piédrola, 2008, p. 4):

- Genètica i biologia.
- Comportaments de salut.
- Característiques socials i de la societat.
- Les cures mèdiques.
- L'ecologia.

De la mateixa manera, Starfield i Shi (1999) van descriure un esquema que tenia com a objectiu la prevenció de la mort, la malaltia i la discapacitat el mateix any que Tarlov, les quals, segons els autors, es veurien influenciades pels hàbits perniciosos o beneficiosos, l'estrès, les condicions socials, el medi ambient, les circumstàncies socioeconòmiques, el sistema d'atenció social i de salut pública, així com les cures mèdiques rebudes (Piédrola, 2008).

En resum, com veiem, tots els autors coincideixen en la importància de les condicions socials i les circumstàncies socioeconòmiques com a determinants de la salut dels individus.

En un altre ordre de coses, en resposta a la creixent preocupació pels determinants socials de la salut i en com aquests determinants socials expliquen les desigualtats en matèria de salut, la OMS va crear l'any 2005 la Comissió Sobre Determinants Socials de la Salut, amb l'objectiu principal d'oferir assessorament respecte la manera de mitigar aquestes desigualtats. A l'informe publicat l'any 2009 per l'OMS "Subsanar las desigualdades en una generación. Alcanzar la equidad sanitaria actuando sobre los determinantes sociales de la salud", en aquesta línia, es fan tres recomanacions generals:

- Millorar les condicions de vida, és a dir, les circumstàncies en què la població neix, creix, viu, treballa i envella.
- Lluitar contra la distribució desigual del poder, els diners i els recursos, és a dir, els factors estructurals dels quals depenen les condicions de vida, a nivell mundial, nacional i local.

- Mesurar la magnitud del problema, avaluar les intervencions, ampliar la base de coneixements, dotar-se de personal qualificat en matèria de determinants socials de la salut i sensibilitzar l'opinió pública al respecte.

6.1. La cohesió social

Segons la Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia (2007, p. 17), cohesió social “significa literalment mantenir-se units”. Així, Promoure la cohesió social és intentar que tots tinguin un lloc en la societat.

En l'aproximació teòrica al concepte de cohesió social que fa la CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe) l'any 2007, reconeix la seva complexitat degut a que, generalment, aquest concepte apareix vinculat a d'altres com inclusió i exclusió social, equitat, capital social, benestar, ètica social, integració social, etc. “El sentit de pertinença a la societat constitueix un eix central de les diverses definicions de cohesió social.” (CEPAL, 2007, p. 14). Aquest sentit de pertinença és un component subjectiu fet de percepcions, valoracions i disposicions dels individus que integren la societat. Tot i així, pot donar-se una gran cohesió social a nivell de la comunitat, a escala micro i, al mateix temps, una desestructuració a nivell de la societat (nivell macro).

Godínez i Máttar (2008, p. 166), identifiquen sis dimensions bàsiques per a la cohesió social: inclusió, igualtat, legitimitat, participació, reconeixement i pertinença:

1. **Inclusió:** la cohesió social està fortament relacionada amb les institucions econòmiques, i de manera especial amb el mercat; per aquest motiu, aquesta dimensió pot descriure's com un pont entre “el social” i la política econòmica. Les pràctiques i situacions d'exclusió del mercat, en especial del mercat laboral, constitueixen una clara amenaça a la cohesió social.

Segons la Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia (2007) la **integració** és un procés d'ajustament mutu bidireccional i continu, dinàmic i a llarg termini, i no un resultat estàtic. Requereix la participació no només dels emigrants i dels seus descendents sinó de tots els habitants del territori. El procés d'integració implica una adaptació per part dels immigrants, tant dones com homes, els quals tenen drets i responsabilitats en relació amb el seu nou país de residència. També implica a la societat receptora, que ha de crear oportunitats per a la plena participació econòmica, social, cultural i política dels immigrants.

L'organisme citat anteriorment també ens mostra que la **integració cultural i social** es refereix a la relació que manté l'immigrant amb la població autòctona i als valors i costums de la societat d'acollida, així com el domini de l'idioma i el coneixement de la cultura del país d'acollida. Poden existir vincles entre els membres d'ambdues poblacions i els immigrants poden anar participant, en igualtat de condicions, a les organitzacions socials i als serveis públics generals. L'immigrant, a través del camí recorregut, pot anar tenint una sensació de seguretat i estabilitat, comprovant que està inserit de manera consistent a la societat d'acollida i compartint les nocions de ciutadania.

En relació a la **integració laboral**, l'ocupació és un mitjà important per a què els immigrants aportin una contribució visible a les societats dels Estats membres i participin a la societat d'acollida. En el lloc de treball, la integració dels immigrants pot fomentar-se mitjançant el reconeixement de les qualificacions adquirides en un altre país, la facilitació d'oportunitats de formació per adquirir les capacitats exigides en el lloc de treball i l'establiment de polítiques i programes que facilitin l'accés a l'ocupació i la transició cap al món laboral. També és important que existeixin incentius i oportunitats suficients per a què els immigrants busquin i aconseguixin feina, en particular aquells que tinguin la perspectiva d'un assentament.

Per últim, la **integració legal i política** fa referència a les decisions polítiques i a les estructures legals que afecten els immigrants, així com l'ús dels drets i obligacions vinculats a la ciutadania. Els temes que s'aborden són la nacionalització dels immigrants, el reagrupament familiar i la participació en els processos democràtics.

2. **Igualtat:** la cohesió social suposa un compromís estès i sistèmic amb la justícia distributiva i equitativa. Una societat que no garanteix igualtat d'oportunitats a tots els seus ciutadans, genera dinàmiques d'allunyament social i de capacitats diferenciades que erosionen i impossibiliten la seva cohesió.

La igualtat, doncs, fa referència a la no discriminació per motius racials, religiosos, polítics, etc. (Gobierno de España, 2012).

3. **Legitimitat:** la cohesió social és una construcció col·lectiva; no es redueix a una sumatòria d'individus juxtaposats. En aquesta dimensió es reconeix la dimensió estratègica de les institucions (tant públiques com privades) com a mecanismes o espais que assegurin les "connexions" entre els individus. La cohesió social depèn en

un alt grau de la legitimitat d'aquestes institucions, i es veu amenaçada quan aquestes no són representatives.

En relació a la dimensió de legitimitat, el concepte de **drets i/o regularització** fa referència al “procés pel qual un país permet a un estranger en situació irregular obtenir un estatus legal. Pràctiques usuals inclouen l'amnistia (també coneguda com “legalització”) a estrangers que han residit al país en situació irregular per un determinat període de temps i que no hagin estat considerats inadmissibles.” (Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración, 2007, p. 42).

4. **Participació:** la cohesió social suposa la implicació àmplia dels ciutadans en les qüestions públiques (que en aquest enfocament no només són les governamentals). La manca d'incentius i de causes per la participació ciutadana solen considerar-se una amenaça per a la cohesió social.

En relació a la noció de participació, la **responsabilitat social corporativa** constitueix un conjunt d'accions i polítiques de gestió de la diversitat que una empresa du a terme més enllà de les seves obligacions legals i que té per objectiu facilitar la integració dels seus treballadors a través de plans d'acollida, adaptació de materials formatius, esdeveniments socials i esportius, beneficis socials, etc. (Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración, 2007).

Segons el model de responsabilitat social corporativa de gestió de les organitzacions, aquestes integren la preocupació per les qüestions socials i mediambientals en les seves activitats i relacions amb els seus grups d'interès, com ara els clients, els proveïdors, els treballadors, els usuaris, la comunitat en la qual es troben inserides, etc. amb la finalitat de contribuir a la millora de la societat i a la conservació del medi ambient (Generalitat de Catalunya, 2012).

El **treball social comunitari**, per la seva part, “ha estat designat amb diferents termes (desenvolupament comunitari, organització de la comunitat, intervenció comunitària), però es pot afirmar que, en general, tots fan referència al procés desenvolupat per aconseguir el benestar social de la població, amb la seva participació directa i activa a l'anàlisi, en la conscienciació i en la resolució dels problemes que afecten la comunitat. Per accedir al citat benestar s'ha de partir de la pròpia comunitat i de la utilització, la potenciació o la creació dels recursos dels quals disposa aquesta.” (Lillo i Roselló, 2001, p. 20).

Segons Morata (2009), l'acció comunitària és la praxi del desenvolupament comunitari. L'autora la defineix com un *conjunt d'actuacions* que realitzen diversos agents de la comunitat –professionals i no professionals-, per a la millora de la qualitat de vida de les persones, dels grups socials i per la transformació social. Aquesta *transformació social* es concreta en una sèrie d'*objectius* com són: l'increment de la participació i de la iniciativa social, l'enfortiment de les relacions en la comunitat local, el desenvolupament socioeconòmic, la cohesió social, el desenvolupament sociocultural i educatiu i la salut comunitària.

5. **Reconeixement:** aquesta dimensió fa referència a la mediació positiva de les diferències de valors, identitàries, religioses, culturals, polítiques, ètniques i de qualsevol altre tipus per les quals es caracteritza la societat. Els ciutadans que perceben que els altres els accepten i reconeixen, contribueixen a la cohesió social; aquesta es veu amenaçada, de forma contrària, per diverses pràctiques de rebuig i intolerància, així com per esforços excessius per la unanimitat o l'homogeneïtat socials.

En aquesta línia, l'**exclusió social** seria el procés pel qual una persona o grup social no es desenvolupa de forma integrada dins d'una determinada societat, generalment degut a raons socioculturals que així ho han determinat. La falta de participació política, econòmica, social i cultural és un dels símptomes visibles de l'exclusió (Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración, 2007). En definitiva, l'exclusió social comportaria un no reconeixement de l'altre.

Així, el concepte “fa referència a una sèrie de processos en virtut dels quals algunes persones i grups socials es veuen apartats d'un conjunt de drets de caràcter polític, laboral, econòmic i social, que estan recollits a les Constitucions del diferents països, i constitueixen els pilars de l'anomenat “Estat del Benestar” predominant als països europeus occidentals després de la Segona Guerra Mundial.” (Molero, Navas i Morales, 2001, p. 12).

Segons la Comissió de Comunitats Europees existeixen una sèrie d'indicadors que assenyalen l'existència d'alt risc de patir exclusió social. Entre aquests cal destacar l'exclusió del mercat de treball, la situació de pobresa, el fet de residir en habitatges en males condicions, l'aïllament i la ruptura social, així com la manca de suport institucional. Tot i que existeixen diversos grups susceptibles de patir exclusió social, segons aquests indicadors, el col·lectiu de

persones immigrades constitueix un dels grups amb major risc de patir-la (Molero et al; 2001).

Com veiem, el concepte d'exclusió social, tot i que fa referència a mancances econòmico-materials, també fa referència a mancances simbòliques que poden descriure's sintèticament com una participació parcial o, fins i tot, nul·la, dels individus a les institucions socials bàsiques. Així doncs, és un concepte molt més ampli que el de pobresa, ja que la condició d'exclòs comporta una pesada càrrega de no reconeixement i aïllament dels grups que la pateixen. "L'exclusió social no és el resultat fallit de diverses estratègies individuals, sinó d'un procés estructural que genera aquesta condició." (Godínez i Máttar, 2008, p. 166).

6. **Pertinença:** aquesta dimensió es relaciona amb el desplegament d'un sentit de "connectivitat social" en el marc del qual els ciutadans comparteixen valors i compromisos bàsics. Una amenaça a la cohesió social s'associa amb el sentiment d'aïllament que sota certes circumstàncies pot generar-se entre alguns individus i grups socials.

En aquesta línia, Masabeu (2010, p. 41) afirma que "un element dinamitzador que cohesiona és plantejar projectes d'actuació col·lectius, on les persones de diverses procedències es vegin implicades i alhora interdependents les unes de les altres." Segons ens indica l'autor, "si s'han sabut establir projectes i espais comuns de convivència que faciliten el coneixement mutu, sorgeix el respecte i enriquiment mutus, i es consolida la cohesió social." Les experiències analitzades per a la realització d'aquest projecte, doncs, comparteixen aquesta idea de base que proposa Masabeu.

Recentment, els investigadors del Social Capital Initiative (SCI) de la Michigan State University (MSU) (2004) han definit el **capital social** com "la simpatia d'una persona o un grup cap a una altra persona o grup que pot produir un benefici potencial, un avantatge i un tractament preferencial per a una altra persona o grup de persones més enllà de l'esperat en una relació d'intercanvi. D'aquesta manera, el capital social consisteix en els sentiments de solidaritat que una persona o grup senten per una altra persona o grup. Els citats sentiments poden incloure admiració, cura, empatia, respecte, sentit d'obligació i de confiança vers l'altre (...). Les relacions socials constitueixen la base del capital social." (Forni, Siles i Barreiro, 2004, p. 6).

Per altra banda, Bordieu (1985), defineix el capital social com “l’agregat dels recursos reals o potencials que es vinculen amb la possessió d’una xarxa perdurable de relacions més o menys institucionalitzades de coneixement o reconeixement mutu.” (Forni et al; 2004, p. 2).

“El capital social, format per associacions de veïns, comerciants, professionals, societats o clubs esportius, entitats culturals i benèfiques, partits polítics, sindicats amb militants i afiliats actius, etc. marca la confiança mútua i el compromís cívic (Putman, 1993). Aquest capital social posseeix una sèrie de característiques que es consideren significatives: és intangible en no localitzar-se en objectes físics sinó en les relacions entre les persones i les organitzacions, produeix relacions justes, que generen confiança i fomenten la credibilitat de les relacions; és relacional i és un bé públic que beneficia el conjunt de la societat. El capital social, des d’aquesta perspectiva, pren diverses formes, genera obligacions, expectatives, estabilitat en les estructures socials per mitjà de l’acció personal i col·lectiva. Recull els costums i tradicions d’aquella societat i marca la categoria moral i cívica de la mateixa. Es configura com l’esquelet de la societat per mitjà del qual es transmet la informació. És capaç, per tant, de crear relacions de reciprocitat i cooperació.” (Morata, 2009, p. 283).

6.2. Immigració

En referència al concepte d’**immigrant**, la Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia (2007) el defineix com la persona que es desplaça d’un territori per assentar-se en un altre. El desplaçament pot ser dins d’un mateix país (migració interior) o d’un país a un altre (migració internacional). La persona immigrant pot tenir la mateixa nacionalitat del país al qual arriba (migració de retorn), o una nacionalitat diferent (migracions d’estrangers).

La **interculturalitat**, per altra banda, sosté que de la comunicació de cultures en pot sortir automàticament una bona convivència. Bàsicament és el model aplicat als Estats Units, anomenat del *melting pot* o gresol, en el qual els immigrants s’han de fondre amb la població local, mantenint algunes exempcions en l’àmbit cultural i en el dels costums (Masabeu, 2010).

La **multiculturalitat**, per contra, és el model que es considera amb major atenció a Europa i també aquell model d’acomodació que s’ha provat al Canadà. Des del punt de vista d’aquest model, cadascú manté la seva cultura, però com en guetos. Es basa en el principi que totes les cultures tenen la mateixa dignitat i poden conviure fàcilment, que la pluralitat de les

expressions és de per sí garantia de riquesa i de millora de la convivència social (Masabeu, 2010).

Per últim, un **estereotip** constitueix una creença consensuada a la societat, associada als costums o atributs d'un determinat grup o categoria social, la funció de la qual és justificar la conducta en relació a la citada categoria de persones. La generació d'estereotips obeeix tant a la necessitat de simplificar la realitat, com a la dificultat per crear una opinió en funció de l'experiència pròpia (o d'un coneixement directe). De l'estereotip neix el prejudici (actitud), que antecedeix a la discriminació (comportament). (Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración, 2007).

En un altre ordre de coses, podem afirmar que la immigració pot donar pas a nous processos de cohesió social que es basen, per una banda, en la visibilització del col·lectiu de persones immigrades i la sensibilització social vers la realitat d'aquestes persones i, per l'altra, en el treball social comunitari. D'aquesta manera, entenem la **visibilitat** i la **sensibilització social** com el conjunt d'accions que pretenen influir sobre les idees, percepcions, estereotips, conceptes de les persones i dels grups per provocar un canvi d'actituds en les nostres pràctiques socials, individuals i col·lectives (Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración, 2007).

6.3. La població immigrada a Catalunya

Tal com ens mostra la Taula 1, veiem que la taxa de població immigrada a Catalunya és del 15,73% del total, essent, doncs, una xifra elevada de població procedent d'altres països. Concretament, a la província de Barcelona el percentatge de població estrangera és del 14,36%:

Taula 1. Població estrangera per províncies. 2011				
Catalunya				
Font: Idescat, a partir de l'explotació estadística dels padrons.				
		Població estrangera		
	(1) Població	total	% vert.	% sobre (1)
Barcelona	5.529.099	793.720	66,93	14,36
Girona	756.810	161.666	13,63	21,36
Lleida	442.308	81.762	6,89	18,49
Tarragona	811.401	148.704	12,54	18,33

Total	7.539.618	1.185.852	100	15,73
Institut d'Estadística de Catalunya				

A l'Annex 1 trobem una relació de la població immigrada a Catalunya l'any 2011, per províncies i per país de procedència. Pel que fa a les províncies, trobem que aquella que té una taxa de població immigrada més alta és Barcelona, seguida de Girona, Tarragona i Lleida. En relació al país de procedència de les persones, trobem que aquell país que té una taxa d'immigració més elevada a Catalunya és Marroc, seguit de Romania, Colòmbia, Equador i Xina.

L'estudi que va realitzar el Ministerio de Agricultura, Pesca y alimentación l'any 2004 sobre hàbits alimentaris de la població immigrada a Espanya ens mostra que, respecte el nivell d'integració a la cultura alimentària d'Espanya, aquells aspectes positius que les persones immigrades valoren més a l'hora de comprar i consumir productes espanyols radiquen, bàsicament, en tres aspectes (2004, p. 52):

- La varietat: les cadenes d'alimentació els proporcionen una gran varietat de productes, de manera que, en cas de no trobar algun producte que estiguin habituats a consumir al seu país d'origen, el poden substituir per un altre amb relativa facilitat.
- L'accessibilitat: de forma general, es pot adquirir qualsevol producte que es desitgi, tot i que, com veurem més endavant, aquest fet es veu notablement condicionat pel factor preu del producte.
- La riquesa de l'alimentació a Espanya: hi ha un reconeixement d'haver incorporat una gran varietat de plats espanyols a la dieta, així com de les seves propietats.

A l'estudi realitzat pel Ministerio de Agricultura, Pesca y alimentación l'any 2004, el qual es va dur a terme principalment amb persones immigrades d'Equador, Marroc i Colòmbia, que són els països d'origen que tenien un percentatge més alt de població immigrada a Espanya l'any 2004, es van entrevistar únicament persones que haguessin emigrat a Espanya feia més de dos anys. Aquest criteri va resultar fonamental a l'hora d'estudiar fins a quin punt havien integrat els seus hàbits alimentaris en els nostres.

Així, els resultats van mostrar que un 50,9% del que consumien els participants era menjar espanyol, mentre que un 49,1% seguia essent menjar dels seus països d'origen. Tot i que

aquesta actitud ve motivada, de manera general, per l'opinió positiva que tenen els participants sobre la nostra alimentació, quan se'ls va preguntar concretament si els agradava el nostre menjar, un 64% dels participants van afirmar que aquest els agradava molt o bastant, mentre que només un 12% van declarar que els agradava poc o gens.

En relació als principals aspectes que determinen l'elecció d'un producte o un altre, l'estudi en destaca, per ordre d'importància, els següents:

- El preu. Aquesta dada posa de manifest fins a quin punt el nivell socioeconòmic o poder adquisitiu de les persones contribueix al tipus d'aliments que consumeixen.
- La data de caducitat del producte, element molt vinculat a la salut alimentària.
- El fet que la marca sigui coneguda pel consumidor.
- La informació nutricional del producte que consta a la seva etiqueta.

Com veiem, la major o menor capacitat adquisitiva és un factor determinant de les pautes alimentàries en la mesura que els immigrants reconeixen que el factor més important en l'elecció dels aliments és el preu. Per aquesta raó, si tenim en compte que els aliments més barats poden ser els més calòrics, cal preveure la possibilitat de desequilibris nutricionals per aquest motiu.

Per altra banda, en relació als tabús alimentaris, hi ha determinats tipus d'aliments que no es consumeixen depenent de quina és la cultura d'origen, ja sigui amb motiu de les prescripcions religioses o amb motiu d'altres tabús alimentaris. Així, per exemple, trobem que la població musulmana no consumeix carn de porc per opció religiosa. En un altre ordre de coses, les creences religioses no només suposen una limitació de certs aliments, sinó que, en molts casos, els fills de famílies immigrades no assisteixen als menjadors escolars per por de què no siguin respectats els preceptes religiosos (Montoya et al; 2001).

Segons Kaplan i Carrasco (1999), en relació a la cultura gambiana, alguns exemples de tabús alimentaris poden ser la creença de què la ingestió de mel i de plàtans durant l'embaràs pot produir avortaments, o la relació que s'estableix entre el consum de pa durant la gestació i un creixement desproporcionat del fetus que pot donar lloc a un part prolongat i difícil. De la mateixa manera, està estesa la creença de què la ingestió de peix prolonga la cicatrització de la ferida de la circumcisió.

En un altre ordre de coses, podem afirmar que les condicions socioeconòmiques poden suposar un factor determinant dels hàbits alimentaris entre la població immigrada. D'aquesta manera, trobem que en temps d'escassetat, a les societats agràries, la diferència entre pobres i rics es feia palesa, sobretot, en l'escassetat d'aliments entre les classes socials més desfavorides, per una banda, i la opulència respecte l'alimentació de les classes benestants, per l'altra. Actualment, però, el problema de les classes socials amb un nivell socioeconòmic més baix ja no és l'accés als aliments, sinó que la pobresa ja no es manifesta, sovint, com aquella inanició i primesa extremes que podien inclús causar la mort, sinó més aviat com una impossibilitat d'alimentar-se de manera equilibrada i poder menjar de forma abundant només un tipus d'aliments, patint els conseqüents problemes d'obesitat (Entrena, 2008). Nombroses investigacions com la de Tanumihardjo, Anderson, Kaufer-Horwitz, Bode, Emenaker, Haqq, Satia, Silver i Stadler (2007) apunten en la mateixa línia. De fet, actualment, és relativament habitual el sobrepès característic de les classes baixes¹. Un sobrepès que revela que les persones que la pateixen tenen la possibilitat de menjar fins a sentir-se saciats però que, amb freqüència, no impedeix que aquestes persones pateixin mancances nutricionals bàsiques com la falta de ferro en les embarassades, la caiguda de les dents degut a l'escorbut, la deficiència de vitamina C o a la manca d'higiene (Entrena, 2008). Aquest patró de consum alimentari massificat es manifesta, sobretot, en els grups socials més vulnerables com infants i joves, els estrats inferiors de les classes mitjanes, els parats de llarga durada o els immigrants en procés de ser aculturats, segons afirma Alonso (2002). El consum alimentari, doncs, es manifesta com una pràctica socialment construïda, com un habitus que es produeix i reproduceix en el context d'unes condicions socials específiques. Així, la forma de consum alimentari constitueix un fet diferenciador per cada persona o grup social específic. En un món cada cop més globalitzat i homogeneïtzat, és un dels senyals d'identitat social, del nivell socioeconòmic, de la posició de classe, l'estatus o l'estil de vida de certes persones, sectors o grups socials.

Kaplan i Carrasco (1999), al seu estudi *Migración, cultura y alimentación. Cambios y continuidades en la organización alimentaria, de Gambia a Cataluña*, posen de manifest el

¹Un exemple d'aquest fet és l'obesitat extrema de molts dels evacuats de Nova Orleans durant les inundacions i la devastació que, a finals d'agost del 2005, va provocar l'huracà Katrina en la citada ciutat. Les imatges televisives de tals evacuats, que degut a la seva pobresa i conseqüent falta de mitjans propis no havien pogut abandonar la ciutat abans de la catàstrofe i s'havien refugiat a l'estadi "Superdome", van resultar bastant reveladores de com, inclús en una societat rica com la Nord-americana, prolifera aquest sobrepès típic de l'escassetat entre les seves classes baixes.

caràcter determinant de les condicions socioeconòmiques sobre els hàbits alimentaris de la població: “l’alimentació pertany, per una banda, a un àmbit privat i quotidià de tots els éssers humans i, per l’altra, tradueix trets inconfusibles en el que es refereix també a la posició social dels grups en relació a l’estructura social de la qual formen part. La cultura alimentària, doncs, mereix ser estudiada per aquestes raons: perquè ens pot parlar del tipus i les condicions d’inserció d’un grup en la societat més àmplia.” (Kaplan, A; Carrasco, S; 1999, p.7).

Ja en la cultura d’origen, els gambians tenen categories socials jerarquitzaades en l’accés als aliments, que deixen clara la posició de desavantatge que tenen les dones, els nens i les nenes enfront dels privilegis dels homes, que reben la major i la millor ració d’aliments, especialment quan les condicions meteorològiques fan que es produeixi escassetat de productes. Concretament, a les situacions de transició i readaptació, l’ordre, l’estructura i el contingut de la ingesta queden alterats i s’aguditzen els problemes d’equilibri i varietat que ja existien.

L’estudi realitzat per Càceres i Espeitx (2006) també posa de manifest com les circumstàncies que envolten el procés migratori incideixen sobre els hàbits alimentaris: el nivell d’ingressos, la situació legal o el tipus de residència, així com els condicionants generals de la societat d’arribada, com ara els horaris laborals o l’oferta alimentària. D’aquesta manera, la precarietat en la inserció laboral i social d’aquestes persones i la ruptura de xarxes socials són fets freqüents que poden repercutir en l’accés als aliments i en l’equilibri en l’alimentació, fet que evidencia la importància de treballar la cohesió social i la vinculació a les xarxes socials de les persones immigrades respecte de la població autòctona.

En un altre ordre de coses, els hàbits alimentaris de les persones immigrades també poden suposar un risc a l’hora de contraure malalties transmeses a través dels aliments, tal com es va donar al nostre país amb els casos de brucel·losi descrits en immigrants de la conca del Mediterrani, Orient Mitjà i Amèrica Llatina. Així, l’any 2003, va tenir lloc un brot d’onze casos a la Comunidad de Madrid associats a la venda il·legal de formatge procedent de l’Equador. A Estats Units, per exemple, els casos de brucel·losi mostren una clara agrupació a la frontera amb Mèxic, on viuen molts immigrants hispans i on, presumiblement, també existeix un tràfic il·legal de productes làctics no pasteuritzats (Fosgate, G.T; Carpenter, T.E; Chomel, B.B; Case, J.T; DeBess, E.E; Reilly, K.F; 2002).

En la Taula 2 es mostren sis estudis que relacionen els hàbits alimentaris amb població immigrant. Segons s’observa en la mateixa i amb l’objectiu de dissenyar futures estratègies,

en base a les necessitats de salut de la població, que contribuïssin a impulsar una alimentació més saludable, l'any 2006, González-Solanellas, M; Romagosa Pérez-Portabella, Zabaleta-del-Olmo, Grau-Carod, Casellas-Montagut, Lancho-Lancho et al. van realitzar un estudi transversal al Centre de Salut Raval Nord de la ciutat de Barcelona, que pretenia avaluar els patrons alimentaris i l'estat nutricional de la població atesa al Centre de Salut i determinar la seva associació amb factors socio-demogràfics i culturals que permetessin identificar les poblacions més vulnerables. L'estudi, doncs, comptava amb una mostra de 201 participants, dels quals un 62,7% eren persones immigrades. Les conclusions més rellevants que s'extreuen del citat estudi són:

Les persones immigrades presenten una distribució més acceptable de macronutrients en la seva ingesta diària que els autòctons atribuïble a un consum més acceptable de farinacis i lípids. En un estudi realitzat a Elda (Alacant) sobre alimentació en persones immigrades² s'observen resultats similars. A diferència de l'estudi de Solanellas et al; en el qual la ingesta dietètica no mostra diferències en relació al temps de residència a Barcelona, el patró alimentari a l'estudi d'Elda es modifica en augmentar el temps de residència a Espanya, fent-se més deficient en farinacis i en favor de lípids i proteïnes.

- El consum de làctics és deficient entre el total de participants, tot i que aquest dèficit és més important en persones immigrades.
- Globalment, el consum de fruites i verdures és molt deficitari.
- El consum de lípids és alt en la població estudiada.
- Els majors de 30 anys i els immigrants, entre els quals destaquen els llatinoamericans, presenten un Índex de Massa Corporal (IMC) superior.
- Entre la població immigrant s'observa una major proporció de persones amb “cintura de risc”.³
- No s'observen diferències, pel que fa a mesures antropomètriques, entre immigrants i autòctons en relació al risc de desnutrició.

²Gallar, M; Maestre, J; Lillo, M; Casabona, I; Domínguez, J.M. (2007). Consumo de alimentos en inmigrantes de Elda y comarca. *Cultura de los Cuidados*, 22, 56-63.

³Cintura de risc (≥ 102 cm en els homes i > 88 cm en les dones).

Per tant, tot i que la població immigrada realitza una millor ingesta dietètica diària pel que fa a la distribució acceptable de macronutrients, és la que presenta una major “cintura de risc” i obesitat, i és la més sedentària. Els autors remarquen la importància de treballar educativament sobre les qüestions alimentàries quan afirmen que “el seguiment longitudinal dels hàbits alimentaris i la realització d’intervencions educatives respecte la dieta i l’estil de vida que integrin els valors culturals i religiosos propis de cada tipus de població poden ser determinants per promoure l’exercici físic, prevenir l’obesitat i disminuir la repercussió sobre malalties cròniques, cardiovasculars i neoplàsies.” (Solanelas et al; 2011, p. 343).

A mode de resum, a continuació es mostra un quadre amb les dades més rellevants respecte alguns dels estudis citats anteriorment, buscant punts de coincidència entre els mateixos:

Taula 2. Estudis sobre hàbits alimentaris i població immigrada

AUTORS	ANY	POBLE O CULTURA OBJECTE D'ESTUDI	OBJECTIUS DE L'ESTUDI	RESULTATS
Entrena	2008	No s'explicita	Conèixer la relació existent entre la globalització i la pèrdua de sobirania alimentària i la desterritorialització del consum i cultiu d'aliments, així com en els seus efectes en l'alimentació com a factor de construcció de la identitat i de diferenciació social.	La distinció o l'estatus social dels individus als països occidentals, des del punt de vista dels hàbits alimentaris, no es fa palesa en la possibilitat d'accedir als aliments, sinó en la qualitat i en el tipus d'aliments que es consumeixen, que acostumen a configurar una dieta menys equilibrada en les persones amb un nivell socioeconòmic més baix.
Tanumihardjo, Anderson, Kaufer-Horwitz, Bode, Emenaker, Haqq, Satia, Silver i Stadler	2007	No s'explicita	Il·lustrar les connexions que hi ha entre pobresa, obesitat, desnutrició, fam i inseguretat alimentària.	La pobresa ja no es manifesta, sovint, com aquella inanició i primesa extremes que podien inclús causar la mort, sinó més aviat com una impossibilitat d'alimentar-se de

			Apuntar a la recerca actual i als programes d'intervenció línies d'acció per abordar aquestes condicions de forma global.	manera equilibrada i poder menjar de forma abundant només un tipus d'aliments, patint els conseqüents problemes d'obesitat.
Kaplan i Carrasco	1999	Col·lectiu de persones gambianes que han realitzat un procés migratori a Catalunya.	Analitzar el comportament alimentari d'aquestes persones en el seu país d'origen i quins canvis ha sofert un cop s'han establert a Catalunya.	Les condicions socioeconòmiques tenen un caràcter determinant sobre els hàbits alimentaris de la població. La cultura alimentària ens pot parlar del tipus i de les condicions d'inserció d'un col·lectiu en la societat més àmplia.
Càceres i Espeitx	2006	Immigrants d'origen marroquí, senegalès i equatorià que resideixen a Catalunya.	Estudiar i analitzar el comportament alimentari d'aquests col·lectius.	Les circumstàncies que envolten el procés migratori incideixen sobre els hàbits alimentaris: el nivell d'ingressos, la situació legal o el tipus de residència, així com els condicionants generals de la societat d'arribada.

				La precarietat en la inserció laboral i social d'aquestes persones i la ruptura de xarxes socials són fets freqüents que poden repercutir en l'accés als aliments i en l'equilibri en l'alimentació.
Gallar, M; Maestre, J; Lillo, M; Casabona, I; Domínguez, J.M.	2007	Persones immigrades a Elda (Alacant).	Valorar el consum d'aliments en aquest col·lectiu.	<p>El patró alimentari es modifica en augmentar el temps de residència a Espanya, fent-se més deficient en farinacis i en favor de lípids i proteïnes (patró nutricional desequilibrat).</p> <p>Les persones immigrades mantenen un consum equilibrat de principis immediats, tot i que alguns grups alimentaris bàsics són consumits de forma insuficient.</p>

<p>González-Solanellas, M; Romagosa Pérez-Portabella, Zabaleta-del-Olmo, Grau-Carod, Casellas-Montagut, Lancho-Lancho et al.</p>	<p>2006</p>	<p>Població atesa al Centre de Salut Raval Nord de la ciutat de Barcelona.</p>	<p>Dissenyar futures estratègies, en base a les necessitats de salut de la població, que contribuïssin a impulsar una alimentació més saludable.</p> <p>Avaluar els patrons alimentaris i l'estat nutricional de la població atesa al Centre de Salut i determinar la seva associació amb factors socio-demogràfics i culturals que permetessin identificar les poblacions més vulnerables.</p>	<p>Tot i que la població immigrada realitza una millor ingesta dietètica diària pel que fa a la distribució acceptable de macronutrients, és la que presenta una major “cintura de risc” i obesitat, i és la més sedentària.</p> <p>Importància de treballar educativament sobre les qüestions alimentàries per promoure l'exercici físic, prevenir l'obesitat i disminuir la repercussió sobre malalties cròniques, cardiovasculars i neoplàsies.</p> <p>La ingesta dietètica no mostra diferències en relació al temps de residència a Barcelona.</p>
--	-------------	--	---	---

6.4. Alimentació

L'**alimentació** és un procés vital mitjançant el qual l'individu selecciona de l'entorn els aliments que han de configurar la seva dieta. És, per tant, un procés voluntari i educable (Aguilar i Saigi, 2009). Així, constitueix una de les necessitats més bàsiques i és, al mateix temps, un factor tan important que pot arribar a incidir sobre la salut d'un individu en un sentit positiu o bé negatiu. L'alimentació –i, des de la perspectiva de la promoció de la salut, l'educació nutricional- és un dels pilars fonamentals de la salut individual i comunitària, cosa que contempla l'OMS en els seus objectius per a l'any 2000 (Generalitat de Catalunya, 1994).

Càceres i Espeitx (2006) també apunten que l'alimentació és una de les activitats més polivalents i expressives que hi ha, i que pot adoptar diferents sentits, generant conflictes o bé permetent la reciprocitat i l'intercanvi, ocupant un lloc destacat en el manteniment de la sociabilitat, essent una font de patiment (en cas de privació) o bé de plaer, quan el pla social la situa en el centre de la celebració o el regal.

Els **hàbits alimentaris** es poden classificar en aquells que comprenen aspectes higiènic-sanitaris i els que afecten aspectes socio-culturals. Entenem el comportament com la conducta o la manera de procedir d'una persona, bé o malament. És la manera de conduir-se respecte de, en aquest cas, l'alimentació. El comportament alimentari no queda pas definit amb allò que es menja. Hi ha aspectes fisiològics, psicològics, socials i d'altres el conjunt dels quals va determinant la conducta d'una persona en el pla alimentari, i incidiran sobre l'estat de salut de l'individu a curt i a llarg termini. Així doncs, per conèixer el comportament alimentari d'un individu o un grup, haurem d'interessar-nos sobre què, per què, com, quan i amb qui menja (Generalitat de Catalunya, 1994).

Per altra banda, la **cultura alimentària** està constituïda pel conjunt d'activitats establertes per un grup humà per obtenir els aliments necessaris per a subsistir i això inclou el proveïment, la producció, la distribució, l'emmagatzematge, la conservació i la preparació dels aliments fins al moment de consumir-los. També inclou tot el conjunt de normes, regles, creences i coneixements que organitzen i orienten les diferents formes d'alimentar-se en una societat determinada, en una cultura determinada. Aquesta cultura alimentària és, alhora, tributària dels condicionaments ecològics, econòmics, polítics i socioculturals (Càceres i Espeitx, 2006).

A continuació, s'analitzen idees relacionades amb l'alimentació, la immigració i la cohesió social:

6.5. Alimentació, immigració i cohesió social

Contreras (2007), afirma que la cultura alimentària, en el cas de les persones migrades, pot condicionar la relació i el grau d'integració a la societat de destí, ja que l'alimentació es converteix en un símbol per identificar-se culturalment. L'antropologia cultural ha demostrat que les pràctiques alimentàries han estat sempre una protecció contra l'aculturació i la pèrdua d'identitat davant el contacte cultural amb altres grups. En el cas de certes minories culturals, l'autor afirma que s'ha comprovat la persistència de l'estil alimentari per sobre d'altres pràctiques culturals com la religió, l'ús de la llengua materna i la vestimenta. Les pràctiques alimentàries, doncs, són les últimes a desaparèixer en casos d'assimilació total i constitueixen, també, un element a l'hora de diferenciar la cultura d'origen de les altres cultures, ja que la interacció amb aquestes, generalment, ajuda a adquirir sentit de pertinença i identitat. D'aquesta manera, a través del fet de donar a conèixer la cultura alimentària dels diferents grups socials, es pot contribuir a augmentar la cohesió social: el menjar és un element important que serveix als grups socials per a prendre consciència de la seva diferència i de la seva etnicitat -entesa com el sentiment de formar part d'una entitat cultural diferent-, de manera que compartir-la pot significar el reconeixement i l'acceptació / incorporació d'aquestes diferències. Els menjars en comú, creen en nombroses societats una espècie de llaç de parentiu artificial entre els que hi participen; de la mateixa manera que els parents acostumen a menjar en comú per motius diversos (Contreras, 2007).

Des d'un punt de vista antropològic, Maury (2010) analitza els ritus de "comensalidad" i afirma que la seva funció bàsica és fer més estretes les relacions dels membres d'un grup o d'una comunitat. Així, el concepte de "comensalidad" ens remet a la idea d'aquells que mengen en una mateixa taula, convertint-se en companys (del llatí *cumpanem*) que, etimològicament, té a veure amb la idea de "compartir el pa". El seu estudi conclou amb l'afirmació de que la majoria dels rituals, com els de "comensalidad", permeten, entre d'altres coses, la cohesió grupal, l'estretament dels vincles i aliances afectives, reforcen els llaços parentals i reivindiquen la identitat col·lectiva (Maury, 2010).

En aquesta línia, Entrena (2008, p. 33) afirma que "el fet de menjar no només té com a funció primordial proporcionar-nos la nutrició necessària, sinó que també és un acte dotat d'un sentit cultural, a la vegada que productiu i/o reforçador dels vincles de sociabilitat".

7. HIPÒTESIS, VARIABLES I OBJECTIUS DEL PROJECTE

7.1. Hipòtesis

La resposta que es planteja el projecte per a la pregunta inicial d'investigació és la següent:

- ✓ Les activitats comunitàries relacionades amb el menjar poden ser un mitjà per a la cohesió social de col·lectius de persones immigrades i persones autòctones del territori.

7.2. Finalitat i objectius

El projecte té com a **objectiu general** descriure accions comunitàries relacionades amb el menjar i la cohesió social.

En relació als **objectius específics**, el projecte es planteja el següent:

- ✓ Recollir bones pràctiques d'entitats de Barcelona que treballin sobre la cohesió social i els espais alimentaris amb l'objectiu de dinamitzar l'intercanvi d'elements culturals, entre d'altres.

8. METODOLOGIA

La metodologia emprada en aquest treball ha estat un estudi descriptiu transversal de tipus qualitatiu, tenint en compte les tècniques emprades.

8.1. Procediment

En un primer moment del projecte de recerca es va plantejar la creació de tallers on es treballessin els hàbits alimentaris de persones en situació de vulnerabilitat social, adreçats a dones amb fills i mares de família, però degut a la dificultat de trobar centres on es pogués implementar el taller, l'equip de recerca va desestimar aquesta possibilitat. Prèviament, es van elaborar 5 unitats didàctiques que no han estat implementades. Posteriorment, juntament amb la tutora del projecte, es va veure adient recollir dades d'experiències comunitàries que treballessin la cohesió social a partir d'espais que permetessin l'intercanvi culinari entre cultures diverses que conviuen a la ciutat de Barcelona.

A la Taula 3 es mostra el procés seguit i una relació de la tipologia de tècniques de recollida de dades emprades:

Taula 3. Tipologia de tècniques de recollida de dades emprades

FASE D'ESTUDI	TÈCNICA DE RECOLLIDA DE DADES	OBJECTIUS
1. Elaboració del marc teòric	Anàlisi documental de fonts bibliogràfiques i de materials escrits que han editat les diferents entitats estudiades	Complementar la informació recollida a partir de les entrevistes realitzades.
2. Recollida de dades	Observació participant	<p>Participar de la desena edició del Festival de Sopes del Món; copsar comportaments “en directe”.</p> <p>Anàlisi d'elements no verbals (codis de comportament, trets culturals...).</p> <p>Complementar la informació extreta de les entrevistes realitzades.</p>
	Entrevistes a professionals	Recollir bones pràctiques de diverses entitats que treballen i/o tenen projectes en els quals es treballa la cohesió social a través de la cultura gastronòmica de cada país.

Per a l'elaboració del marc teòric s'ha realitzat una anàlisi documental en bases de dades de revistes científiques com Teseo, Eric, Dialnet, Google Scholar, ICYT-CSIC, Racó, Recercat, Isi Web of Knowledge i Springerlink. Així, els articles consultats han estat publicats a partir de l'any 2000. Per altra banda, les paraules clau per a la recerca en les bases de dades internacionals han estat, en primer lloc, "quality food intake" i "immigration", i després s'ha ampliat la recerca a aquells articles que contenen les paraules clau "quality food intake" i "poverty".

Respecte al tema de la cohesió social, s'ha efectuat una recerca en bases de dades especialitzades a partir de les paraules clau "social cohesion" i "eating", "food" i "cultural activities".

Així, els articles analitzats provenen de Google Scholar, Dialnet, Racó, Isi Web of Knowledge i Springerlink, no havent trobat cap article rellevant per a la recerca a les bases de dades Teseo, Eric i ICYT-CSIC.

La cerca bibliogràfica també s'ha ampliat a algunes biblioteques especialitzades com les de la Facultat d'Educació i Treball Social Pere Tarrés i la de la Facultat de Ciències de la Salut Blanquerna. A la recerca en biblioteques especialitzades s'han trobat molt pocs documents que relacionessin els hàbits alimentaris amb els condicionants de tipus social que els determinen ja que, fins el moment, al nostre país, els hàbits alimentaris han estat estudiats bàsicament amb enfocaments provinents de la Medicina o les Ciències de la Salut, i no tant des d'enfocaments de tipus social.

8.2. Selecció de la mostra

Pel que fa a la recollida de dades, s'ha elaborat un llistat a partir de la recerca d'entitats que treballen amb persones immigrades a la ciutat de Barcelona, i d'altres de la província de Barcelona, del qual s'han seleccionat 5 entitats que treballen la cohesió social a partir de l'alimentació. Alguns dels contactes van ser facilitats, també, per membres de les entitats entrevistades o per altres membres de l'equip investigador. Així, es va entrar en contacte per via telefònica amb totes les entitats que constitueixen el llistat que realitzen activitats de tipus cultural (Annex 3) i es va concertar una entrevista amb el responsable de les 5 entitats que van voler participar de l'estudi. La resta d'entitats no van contestar al telèfon, no van voler participar de l'estudi o bé no realitzaven activitats que tinguessin relació amb el nostre objecte

d'estudi. La recerca d'entitats es va dur a terme a través d'Internet i especialment a la pàgina web de la Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya.

La selecció d'informants clau s'ha efectuat a partir del paper significatiu que tenen aquestes persones dins les diferents entitats esmentades, per la qual cosa s'han escollit professionals que tinguin una relació directa amb les qüestions de tipus ideològic vinculades a les experiències estudiades com, per exemple, tècnics comunitaris que estan al capdavant d'un projecte o membres dels òrgans de govern de les fundacions que gestionen aquests projectes. Aquests informants clau han estat escollits per la seva implicació i lideratge en el disseny, desenvolupament i avaluació en els projectes que són objecte d'estudi.

La mostra, doncs, és una mostra no probabilística. “En aquest tipus de mostres, també conegudes amb el nom de mostres dirigides o intencionals, la elecció dels elements no depèn de la probabilitat sinó de les condicions que permeten fer el mostreig (accés o disponibilitat, conveniència, etc.); són seleccionades amb mecanismes informals i no asseguren la total representació de la població (...) Hi ha situacions en les quals és més convenient emprar un mostreig no probabilístic, per exemple quan volem realitzar estudi de casos, de poblacions heterogènies o en estudis que són dirigits a poblacions o grups molt específics on ens interessa una acurada i controlada selecció de subjectes amb determinades característiques.” (Scharager i Armijo, 2001).

A la Taula 4 es mostra una relació de les entrevistes realitzades⁴:

Taula 4. Relació d'entrevistes realitzades

DATA D'ENTREVISTA	ENTITAT	ON TREBALLA	AMB QUI TREBALLA
Dimarts 22 de gener de 2013, de 16 a 17 hores	GATS (Grups associats pel treball sociocultural). Projecte “Sopes del Món”	El Prat de Llobregat	Població del barri de Sant Cosme

⁴ Per més informació sobre les entitats analitzades, consultar l'Annex 8.

Dijous 26 de gener de 2013, de 12 a 13 hores	Xarxa 9 Barris Acull. Projecte “Sopes del Món”	Barcelona	Població de Nou Barris
Dimecres 30 de gener de 2013, de 16 a 17 hores	Fundació Integramenet. “La taula de tothom”	Sta. Coloma de Gramenet	Població del barri de Santa Rosa
Divendres 22 de febrer de 2013, de 17 a 18 hores	Fundació Ciutadania Multicultural. “Mescladís”	Barcelona	Persones immigrades i en situació irregular
Dilluns 11 de març de 2013, de 9 a 10 hores	Pla Comunitari Ciutat Meridiana. “Menjars del Món”	Barcelona	Població del barri de Ciutat Meridiana

8.3. Tipologia i tècniques de recollida de dades

La tipologia de tècniques de recollida de dades emprada per a la realització de l'estudi és qualitativa i es basa en entrevistes orientades a professionals, el guió de les quals es pot consultar a l'Annex 2. S'ha escollit l'entrevista en profunditat com a eina per recollir dades procedents de diverses entitats que treballen i/o tenen projectes en els quals es treballa la cohesió social a través de la cultura gastronòmica de cada país.

El mètode qualitatiu es caracteritza per analitzar i interpretar els fets a partir del discurs, de manera que es realitzen registres narratius dels fenòmens que són estudiats. D'entre els aspectes positius d'aquesta tipologia de recollida de dades podem destacar-ne la comunicació

horitzontal que es produeix entre l'entrevistador i l'entrevistat, així com la major naturalitat i habilitat per estudiar els factors socials en un escenari natural (Pita i Pértegas, 2002).

Maccoby i Maccoby (1954, cit. a Del Rincón, Arnal, Latorre i Sans, 1995) defineixen l'entrevista com “un intercanvi verbal, cara a cara, entre dues o més persones, una de les quals, l'entrevistador, intenta obtenir informació o manifestacions d'opinions o creences de l'altra o les altres persones.” Els motius fonamentals pels quals s'ha escollit aquesta tècnica de recollida de dades ha estat el seu estil de caire més obert, que permet l'obtenció d'una gran riquesa informativa, així com l'oportunitat per part de l'entrevistador de clarificació i seguiment de les respostes de l'entrevistat. Entre els principals inconvenients que es poden atribuir a aquesta tècnica de recollida de dades són el fet que no tothom accepta ser entrevistat, pel grau de compromís que implica, en contraposició a altres tècniques com, per exemple, les enquestes, i el fet que és un procediment llarg i costós tant pel que fa a l'entrevistat com pel que fa a l'entrevistador.

També s'ha emprat l'observació participant a la celebració del 10è Festival de Sopes del Món, que va tenir lloc el dia 17 de març del 2013 a Barcelona (consultar cartell a l'Annex 4).

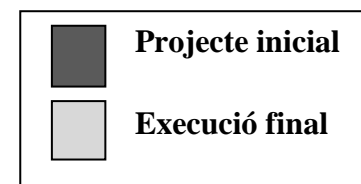
Aquesta tècnica de recollida de dades consisteix a captar els comportaments en el moment en què es produeixen i es du a terme en el context habitual en què es desenvolupen els participants. En destaca l'autenticitat dels comportaments en relació amb el que es verbalitza ja que, en alguns casos, resulta més rellevant el que es fa que el que es diu.

8.4. Cronograma

A continuació, es mostra un cronograma del procés d'elaboració del treball, on es distingeix entre les dates que estaven previstes inicialment per dur a terme les diverses fases del projecte, en color fosc, i l'execució final de les mateixes, en color clar, donat que l'entrega del treball s'ha efectuat més tard del que, inicialment, estava previst:

	NOV.	DES.	GEN.	FEB.	MARÇ	ABR.	MAIG	JUNY	JUL.	AGO.	SET.	OCT.
Redacció del marc teòric	■	■	■	■	■							
Lliurament del 1er informe				■								
Recollida de dades		■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Anàlisi de dades					■	■	■	■	■	■	■	■

	NOV.	DES.	GEN.	FEB.	MARÇ	ABR.	MAIG	JUNY	JUL.	AGO.	SET.	OCT.
Lliurament del 2on informe												
Elaboració conclusions												
Lliurament definitiu del treball												
Defensa del treball												

9. RESULTATS: ANÀLISI DE DADES

L'anàlisi de dades realitzat és de tipus qualitatiu per les característiques de les tècniques emprades. Per a la l'anàlisi de les entrevistes s'ha dut a terme la creació de taules de categories, les quals s'han dividit en 4 àrees: cohesió social, immigració, alimentació i altres. La definició de les diferents categories s'ha realitzat a partir del marc teòric del present treball. Les categories que es mostren a continuació són, doncs, de naturalesa **deductiva**:

Definicions relacionades amb la cohesió social

Godínez i Máttar (2008, p. 166), identifiquen sis dimensions bàsiques per a la cohesió social: inclusió, igualtat, legitimitat, participació, reconeixement i pertinença.

1. **Inclusió**: Aquesta categoria s'ha definit a partir de les subcategories d'integració cultural i social, integració laboral i integració legal i política.

La **integració cultural** i social fa referència a la relació que manté la persona immigrada amb la població autòctona i als valors i costums de la societat d'acollida, així com el domini de l'idioma i el coneixement de la cultura del país d'acollida.

Per altra banda, la **integració laboral** de les persones immigrades pot fomentar-se a partir del reconeixement de les qualificacions adquirides en un altre país, la facilitació d'oportunitats de formació, així com l'establiment de polítiques i programes que permetin accedir al món laboral.

La **integració legal i política**, per últim, fa referència a les decisions polítiques i a les estructures legals que afecten els immigrants, així com l'ús dels drets i obligacions vinculades a la ciutadania.

2. **Igualtat**: dimensió de la cohesió social que es basa en el tracte no discriminatori per motius racials, ètnics, polítics, etc. (Gobierno de España, 2012).
3. **Legitimitat**: Categoria que queda definida a partir de la subcategoria de **drets i/o regularització** de les persones immigrades, que consisteix en l'obtenció d'un estatus legal per part de l'immigrant.
4. **Participació**: Suposa la implicació àmplia dels ciutadans en les qüestions públiques i es defineix a partir del concepte de responsabilitat social i corporativa i treball social comunitari. La **responsabilitat social i corporativa** té relació amb la integració de les

preocupacions socials i mediambientals en el conjunt d'accions i polítiques de gestió de les organitzacions, per tal de contribuir a la millora de la societat i a preservar el medi ambient.

Per altra banda, el **treball social comunitari** constitueix un conjunt d'actuacions dutes a terme pels diferents agents de la comunitat, tant si són professionals com si no ho són, per tal de millorar la qualitat de vida de les persones i el seu benestar, per tal de dur a terme una transformació social. Per accedir a aquest benestar, s'ha de partir de la pròpia comunitat i de la utilització dels recursos dels quals disposa aquesta.

5. **Reconeixement:** Categoria que queda definida a partir de la subcategoria d'exclusió social. L'**exclusió social**, doncs, seria un procés a partir del qual una persona o grup social no es desenvolupa de forma integrada dins d'una determinada societat, generalment degut a raons socioculturals que així ho determinen. En definitiva, l'exclusió social comporta un no reconeixement de l'altre i un aïllament dels grups que la pateixen.
6. **Pertinença:** Aquesta dimensió es relaciona amb el desplegament d'un sentit de "connectivitat social" a partir dels quals els ciutadans comparteixen valors i compromisos bàsics. Autors com Masabeu (2010) apunten que la creació d'espais comuns de convivència que faciliten en coneixement mutu afavoreixen el respecte i l'enriquiment mutu.

El concepte de pertinença es pot definir a partir del concepte de **capital social**, que constitueix la simpatia i el tracte preferencial, així com els sentiments de solidaritat, d'una persona cap a una altra o cap a un altre grup de persones: aquests sentiments poden incloure admiració, cura, empatia, respecte, sentit d'obligació i de confiança vers l'altre, etc.

Definicions relacionades amb la immigració

La persona **immigrant** és aquella que es desplaça d'un territori per assentar-se en un altre. Aquest desplaçament pot ser dins d'un mateix país o d'un país a un altre.

La **interculturalitat** sosté que, de la comunicació entre cultures, automàticament en pot sortir una bona convivència. En aquest model, els immigrants es fonen amb la població local, mantenint algunes excepcions en l'àmbit cultural i en el dels costums.

En el model de la **multiculturalitat**, per contra, cadascú manté la seva cultura i viu en el seu propi gueto, tot i que la pluralitat de les expressions es considera una garantia de riquesa i de millora de la convivència social.

En relació als **estereotips**, aquests constitueixen creences consensuades a la societat, associades als atributs d'un determinat grup social, la funció de les quals és justificar la conducta en relació al citat grup de persones. Els estereotips obeeixen tant a la necessitat de simplificar el món com a la dificultat de crear una opinió a partir del coneixement directe. De l'estereotip neix el **prejudici**, que configura una actitud.

Pel que fa a la **visibilitat i a la sensibilització social**, en relació a les persones immigrades, són un conjunt d'accions que pretenen influir sobre les idees, percepcions, estereotips, conceptes, etc. per tal de provocar un canvi d'actituds en les nostres pràctiques socials, individuals i col·lectives.

Definicions relacionades amb l'alimentació

L'**alimentació** és un procés vital mitjançant el qual l'individu selecciona de l'entorn els aliments que han de configurar la seva dieta. És un procés voluntari i educable.

Els **hàbits alimentaris** constitueixen la conducta o la manera de conduir-se d'una persona respecte l'alimentació. Val a dir, però, que, tot i que al marc teòric es defineix el concepte d'hàbits alimentaris, aquesta categoria no s'ha inclòs a l'anàlisi de dades, ja que cap dels projectes estudiats treballa directament sobre els hàbits alimentaris de les persones que hi participen.

La **cultura alimentària** està constituïda pel conjunt d'activitats establertes per un grup humà per obtenir els aliments necessaris per a subsistir i això inclou el proveïment, la producció, la distribució, l'emmagatzematge, la conservació i la preparació dels aliments fins al moment de consumir-los. També inclou tot el conjunt de normes, creences, regles i coneixements que organitzen i orienten les diferents formes d'alimentar-se en una societat o cultura determinada.

Les categories que es mostren a continuació són de naturalesa **inductiva**. S'ha considerat oportú la inclusió d'aquestes dues categories de naturalesa inductiva, ja que reflecteixen aspectes que apareixen gairebé a la totalitat de les entrevistes realitzades:

La categoria **espai** fa referència als espais físics on es duen a terme els projectes estudiats per a la realització del treball, ja siguin espais interiors o exteriors.

Per altra banda, el **perfil d'usuari** té a veure amb el tipus de destinataris dels projectes i les experiències objecte d'estudi.

A partir de la recollida de dades de les entrevistes, a l'Annex 14 es presenta la informació per cadascuna de les categories, segons si pertanyen al grup de conceptes relacionats amb la cohesió social, la immigració, l'alimentació, o altres. Seguidament, trobem una explicació de cadascuna d'aquestes categories:

Cohesió social

En relació a la categoria d'**inclusió**, trobem que:

- La **integració cultural i social** és percebuda com quelcom que promouen totes les experiències analitzades, ja que totes generen espais de relació, de trobada, on els individus poden enriquir-se mútuament, conviure, intercanviar experiències, valors, costums, etc. a través del menjar. Tots els projectes són oberts a totes les persones que integren la comunitat i serveixen per crear xarxa i per afavorir la cohesió social. Des de Mescladís, treballen des de la idea que la integració ha de ser, necessàriament, un procés bidireccional. D'aquesta manera, la integració depèn tant de la persona immigrada com de la societat d'acollida. Tots els projectes coincideixen en la idea que, sense la creació d'espais de trobada i de convivència com les experiències analitzades, no hi ha enriquiment mutu, ja que les persones coexisteixen però no conviuen entre elles.
- La **integració laboral i la integració legal i política**, com que tenen a veure directament amb el fet de tenir una situació regularitzada, només es treballen des del projecte Mescladís, que és l'únic projecte que desenvolupa accions per a la integració sociolaboral de les persones immigrades que hi participen. Així, en el cas d'aquest col·lectiu, per accedir a la ciutadania han de vincular-ho necessàriament a un contracte laboral i viceversa. Des de Mescladís, consideren que la integració també depèn del fet

de tenir una situació regularitzada, sense la qual cosa no es pot accedir al mercat laboral, produint-se, així, una manca de participació a la societat d'acollida.

En relació a la categoria d'**igualtat**, trobem que:

Tant la Xarxa 9 Barris Acull com la Fundació Integramenet proposen activitats en les quals la persona immigrada estableix relacions horitzontals amb la resta de persones que integren la comunitat, ja que es considera que els individus són iguals en dignitat, de manera que, el que els fa diferents, són qüestions anecdòtiques com, per exemple, el color de la pell.

En relació a la categoria de **reconeixement**, trobem que:

L'**exclusió social** que, com hem vist, implica un no reconeixement de l'altre, és quelcom que pretenen treballar gairebé totes les experiències entrevistades. D'aquesta manera, es fomenta el reconeixement de la dignitat de l'altre com a persona, sobre tot en barris en els quals hi ha una taxa molt elevada d'exclusió social i que tenen una història d'antecedents negatius, i la relació amb els habitants d'altres barris, com en el cas de la Fundació Integramenet i GATS.

Per altra banda, el menjar es contempla com quelcom que permet valorar i reconèixer la riquesa d'altres països i/o cultures, posar en valor les persones a partir del fet de compartir els seus coneixements sobre gastronomia i els seus costums, per exemple a través dels tallers de cuina que tenen lloc a Mescladís i que són impartits per persones immigrades.

A la Xarxa 9 Barris Acull, per exemple, una forma de reconeixement és editar materials escrits on es publiquen les receptes de les sopes elaborades als festivals que tenen lloc cada any i els noms de les persones que les han elaborat.

Val a dir que els espais on es duen a terme les experiències tenen com a objectiu provocar relacions horitzontals entre els participants.

En relació a la categoria de **participació** trobem que:

Les experiències analitzades són percebudes com activitats de **treball social comunitari** que afavoreixen la cohesió social, ja que:

- En totes es treballa en xarxa amb altres entitats i recursos, procurant sumar esforços.
- Totes estan vinculades al territori, al proper, i tenen com a objectiu la transformació social i l'adquisició d'un grau més elevat de benestar en aquella comunitat.

- Es procura donar protagonisme als membres de la comunitat en la qual es troba inserit el projecte i es pretén que la participació activa dels habitants del territori sigui un element cohesionador.
- Totes les experiències analitzades parteixen de la pròpia comunitat.
- Totes les experiències compten amb la col·laboració del voluntariat per a la seva realització, és a dir, dels agents de la comunitat, tan si són professionals com si no ho són, tot i que, des de GATS, apunten que una de les qüestions que més dificulten la cohesió social en aquest sentit és el fet que costa molt motivar la participació.

En relació al concepte de **responsabilitat social corporativa**, podem dir que l'únic projecte que treballa des d'aquest model de gestió és Mescladís, ja que són els únics que fomenten el consum responsable a partir del fet d'emprar productes de comerç just, ecològics i de proximitat en les seves activitats.

En referència a la categoria de **pertinença**, veiem que:

La totalitat d'experiències entrevistades són percebudes com a generadores de **capital social** en la mesura que generen riquesa social, relacions de convivència i de coneixement entre veïns, afavoreixen l'acollida i el diàleg, així com les dinàmiques d'interrelació i d'interacció entre persones.

Pel que fa a la categoria de **legitimitat**, els **drets i la regularització** de les persones immigrades és quelcom que només es treballa des de Mescladís, a partir de les seves activitats d'inserció sociolaboral.

Immigració

Pel que fa a la noció d'**immigrant**, al projecte Mescladís es treballa des de la idea de que els projectes migratoris porten lligada una energia de superació personal que ha de ser canalitzada per a què suposi un enriquiment de la societat. El punt de partida d'aquest projecte, doncs, és l'acompanyament de les persones immigrades per a què es produeixi un enriquiment mutu entre aquestes i la resta de la societat.

Gairebé la totalitat d'experiències analitzades afirmen tenir lloc en comunitats amb una taxa elevada d'immigració, tot i que, des de la Fundació Integramenet, reconeixen que, actualment, moltes persones que havien immigrat al nostre país estan retornant als seus països d'origen

degut a la crisi actual, i que aquesta està provocant incertesa i inseguretat en aquest col·lectiu. Per altra banda, des de la Xarxa 9 Barris Acull, es contempla un fort increment de la immigració en els últims 10 anys.

En relació a les categories de **multiculturalitat** i **interculturalitat**, tot i que, a nivell teòric han estat plantejades com dos conceptes diferenciats, a l'anàlisi de dades no s'ha diferenciat entre ambdós, ja que les persones entrevistades empren els dos termes de forma indistinta, sense aprofundir a nivell teòric en els mateixos. En referència a aquestes categories, podem dir que totes de les experiències analitzades treballen des del reconeixement de la importància de que els individus tinguin els mateixos drets, però posant l'èmfasi en el seu dret a la diferència i valorant la diversitat cultural com quelcom positiu i enriquidor.

Pel que fa a la categoria de **prejudicis** i **estereotips**, a la majoria d'experiències analitzades es té la percepció que aquests tenen a veure amb el desconeixement de les cultures diferents a la pròpia, i treballen per a la seva eradicació. Es contempla, doncs, que el fet de crear espais com els projectes que duen a terme aquestes entitats, on les persones de les diferents cultures puguin conèixer-se i conviure, ajuda a eradicar els prejudicis i els estereotips, els quals suposen una clara amenaça per a la cohesió social.

A la majoria dels projectes estudiats es reconeix la importància de realitzar accions de **visibilitat** i **sensibilització** de la societat vers el col·lectiu de persones immigrades. Així, el fet de donar visibilitat als projectes es percep com una tasca de sensibilització social vers la convivència de diverses cultures en una mateixa societat, l'acollida de les persones immigrades, etc.

Per altra banda, els mitjans emprats per donar visibilitat als projectes són molt variats: materials escrits com ara fulletons, cartells, llibres de receptes, publicacions *online*, xerrades i debats a escoles, aparicions a la premsa i a la televisió, etc.

Alimentació

Els motius que porten les diferents entitats entrevistades a escollir el **menjar** com a eina de treball són:

- És percebut com quelcom saborós i atractiu de cara als participants i, a més, té un caràcter lúdic-festiu.
- En el cas del projecte Mescladís, donat que el programa està vinculat a la inserció sociolaboral dels participants, el menjar constitueix una eina d'inserció en aquest sentit.
- És quelcom que tots els éssers humans tenim en comú i evidencia que, en essència, no som tan diferents els uns dels altres.
- En tots els projectes analitzats, el menjar es contempla com un element integrador, ja que ajuda a valorar el divers com a font de riquesa.
- La gastronomia és percebuda com un vincle d'unió, de manera que el menjar reuneix i és un element de convivència. Permet, doncs, la creació d'espais de convivència.

En relació a la **cultura alimentària**, trobem que:

- A totes les experiències analitzades es fomenta la dinàmica de coneixement de la cultura alimentària dels diferents participants a partir d'elements com el fet de transformar els aliments per a ser consumits en entorns col·lectius, i de quina manera diferent es transformen aquests aliments (ingredients que es fan servir en unes cultures i no en unes altres, maneres de cuinar, tradicions i creences vinculades als tipus de menjar, festivitats, preceptes religiosos...).

Altres

En referència a l'**espai** on es duen a terme els projectes, val a dir que en la majoria de les experiències estudiades es valora la importància de l'existència d'espais que promoguin la convivència i l'enriquiment mutu, on es puguin dur a terme activitats de caire comunitari.

Per altra banda, el fet de no disposar d'un espai adequat per dur a terme aquestes activitats es contempla com quelcom que condiciona notablement l'èxit de les mateixes. Per exemple,

degut a la manca d'aforament o, en el cas de les activitats a l'aire lliure, les condicions meteorològiques.

Pel que fa al **perfil d'usuari** dels projectes, en el cas de Mescladís, donat que és l'únic projecte que contempla activitats d'inserció sociolaboral, el perfil d'usuari són persones en situació d'exclusió social. La resta de projectes no tenen un perfil d'usuari específic, ja que pretenen tenir un impacte en la població que habita el territori en general.

A partir de la informació recollida a l'**observació participant al 10è Festival de Sopes del Món de la Xarxa 9 Barris Acull**, a continuació es mostren les dades més rellevants que s'extreuen de la mateixa:

- Hi havia una manca d'espai considerable que es va veure agreujada per les condicions meteorològiques d'aquell dia. Per altra banda, aquest fet també resulta positiu en la mesura que denota un èxit de participació.
- Podríem qüestionar-nos fins a quin punt és possible dur a terme dinàmiques de cohesió social i establiment de vincles entre persones amb un volum de participants tan elevat en un espai limitat.
- A l'espai de cuina, que era reduït i al qual només podien accedir les persones que estaven elaborant sopes, s'observava un clima d'intercanvi i d'interaccions entre les mateixes que realment afavoreix la cohesió social.
- En general, es respirava un clima de reconeixement mutu de la riquesa i el valor que ens aporta la diferència.
- La sensació personal des del punt de vista de l'observació participant va ser que les persones, en general, tenien un sentit de pertinença a la seva cultura d'origen, per una banda, i al barri en el qual viuen actualment, per l'altra.

10. CONCLUSIONS

Com hem esmentat anteriorment, el projecte té com a **objectiu específic** recollir bones pràctiques d'entitats de Barcelona que treballin sobre la cohesió social i els espais alimentaris amb l'objectiu de dinamitzar l'intercanvi d'elements culturals, entre d'altres.

Així doncs, en relació a l'objectiu específic que s'havia plantejat al present treball, **des de la cohesió social**, podem concloure que:

- La integració cultural i social és un element comú en les pràctiques analitzades, ja que totes són generadores d'espais de convivència, de trobada i d'intercanvi de costums i elements culturals a través del menjar, oberts a totes les persones que configuren la comunitat.
- La totalitat de les experiències analitzades treballen l'exclusió social des del punt de vista del reconeixement del valor d'altres cultures i de la dignitat de les persones.
- Els espais on es duen a terme les experiències tenen com a objectiu provocar relacions horitzontals entre els participants, partint de la no discriminació.
- Totes les experiències analitzades són activitats de treball social comunitari que afavoreixen la cohesió social. En aquest sentit, els elements en comú són el treball en xarxa, la vinculació al territori, la voluntat de transformació social, el protagonisme dels membres de la comunitat i el fet que són aquests el punt de partida dels projectes, així com la implicació dels agents de la comunitat en els projectes, tant professionals com no professionals.
- El capital social és un element comú en totes les experiències analitzades, ja que totes són generadores de riquesa social en la mesura que promouen relacions d'acollida, empatia, acceptació, respecte, convivència, etc. entre els membres de la comunitat.

Des del punt de vista de la **immigració**, s'extreuen les següents conclusions:

- Gairebé la totalitat d'experiències analitzades es troben inserides en territoris amb una taxa d'immigració molt elevada.
- La diversitat cultural es considera enriquidora i positiva, i el dret a la diferència es considera fonamental, així com la igualtat de drets entre persones.

- A la majoria d'experiències analitzades es treballa per a l'eradicació dels prejudicis i dels estereotips vers les persones immigrades, que són fruit del desconeixement i que suposen un element que dificulta la cohesió social.
- Les estratègies de visibilitat i sensibilització de la resta de la societat vers el col·lectiu de persones immigrades són elements comuns a casi tots els projectes entrevistats.

Des del punt de vista de l'**alimentació**, les principals conclusions que s'extreuen són les següents:

- Totes les experiències entrevistades empen el menjar com a eina de treball pel seu caràcter lúdic-festiu i pel seu atractiu de cara als participants. És un element comú a tots els éssers humans, un vincle d'unió i un element de convivència.
- Un element comú a tots els projectes és la idea que el menjar permet valorar i reconèixer la riquesa d'altres països i/o cultures, posar en valor les persones a partir del fet de compartir els seus coneixements sobre gastronomia i els seus costums.
- A totes les experiències es dona a conèixer la cultura alimentària dels diferents participants de forma explícita.

En relació a **altres categories**, podem concloure que gairebé a tots els projectes estudiats no hi ha un perfil d'usuari concret, ja que van adreçades a la població en general.

Per altra banda, la majoria d'experiències valoren la importància de crear espais on es puguin dur a terme activitats de caràcter comunitari que afavoreixin les dinàmiques de convivència i d'enriquiment mutu.

11. DISCUSSIÓ

En relació a les dimensions bàsiques per a la **cohesió social** que estipulen Godínez i Máttar (2008), una de les quals és la inclusió, la integració cultural i social, entesa com la relació que manté la persona immigrada amb la població i autòctona i els valors i costums de la societat d'acollida (Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia (2007), és un element comú en les pràctiques analitzades, ja que totes són generadores d'espais de convivència, de trobada i d'intercanvi de costums i elements culturals a través del menjar. Val a dir, però, que la integració laboral, legal i política de les persones immigrades, la qual té a veure, especialment, amb les situacions d'exclusió del mercat laboral, només es treballa des del projecte Mescladís, quan els autors assenyalats anteriorment consideren que la facilitació d'oportunitats de formació i de transició cap al món laboral és un element d'especial importància per a la integració de les persones immigrades i, per tant, per a la cohesió social.

En aquest sentit, podríem qüestionar la necessitat de la resta de projectes estudiats (Pla Comunitari de Ciutat Meridiana, Fundació Integramenet, Xarxa 9 Barris Acull i GATS) d'ampliar els seus serveis. D'aquesta manera, trobem que l'evolució que han seguit els mateixos, tot i que el punt focal són els espais de menjar, ha estat, també, la creació d'altres tipus de serveis que també treballen per a la integració com, per exemple, cursos de formació per a persones immigrades, assessorament legal, treball amb les escoles, etc. En aquestes entitats, doncs, els projectes que treballen la cohesió social a través del menjar són, també, espais de crida que permeten i possibiliten la vinculació de les persones immigrades a d'altres projectes. Així, aquestes experiències de treball comunitari fomenten la creació de xarxa i de capital social.

En relació a una altra de les dimensions bàsiques per a la cohesió social estipulades per Godínez i Máttar (2008), el reconeixement, trobem que totes les experiències analitzades treballen l'exclusió social des del punt de vista del reconeixement del valor d'altres cultures i de la dignitat de les persones, entesa com una sèrie de processos en virtut dels quals algunes persones o grups socials es veuen apartades d'un conjunt de drets de caràcter polític, laboral, econòmic i social (Molero, Navas i Morales, 2001). Val a dir, però, que Mescladís és l'únic projecte que, com s'ha esmentat anteriorment, treballa sobre l'exclusió que ve motivada per qüestions econòmiques i polítiques.

En referència al model de gestió de les organitzacions de responsabilitat social corporativa, entès com la preocupació, per part de les organitzacions, per les qüestions socials i

mediambientals en les seves activitats i relacions amb els seus grups d'interès, val a dir que l'únic projecte estudiat que treballa des d'aquest model de gestió és Mescladís. En la meua opinió, la resta de projectes estudiats podrien treballar, també, des d'aquest model de gestió, emprant productes alimentaris de proximitat, ecològics, de comerç just, etc. i, per tant, fomentant el consum responsable entre els participants.

En un altre ordre de coses, trobem que els espais on es duen a terme les experiències tenen com a objectiu provocar relacions horitzontals partint de la no discriminació. A nivell teòric, doncs, també es contempla el concepte d'igualtat com la no discriminació per motius racials, religiosos, polítics, etc. (Gobierno de España, 2012).

Des del punt de vista del treball social comunitari, tots els projectes estudiats són experiències que afavoreixen la cohesió social, ja que en tots es treballa en xarxa, existeix una vinculació al territori, pretenen aconseguir una transformació social i els membres de la comunitat són els protagonistes i el punt de partida dels projectes. En aquesta línia, alguns autors com Morata (2009) i Lillo i Rosselló (2001), assenyalen que la potenciació dels recursos dels quals disposa una comunitat, les accions orientades a la transformació social i a l'increment del benestar de la població, així com la participació directa de la població en l'anàlisi i la resolució dels problemes que afecten la comunitat, són elements que caracteritzen el treball social comunitari.

Per altra banda, el capital social és un element comú en totes les experiències analitzades, ja que totes són generadores de riquesa social en la mesura que promouen relacions d'acollida, empatia, acceptació, respecte, convivència, confiança, etc. i creen una xarxa de relacions entre els membres de la comunitat. A nivell teòric, veiem que els autors estudiats coincideixen amb les experiències analitzades en la mesura que defineixen el capital social com la simpatia d'una persona o grup cap a una altra persona o grup que pot produir un tracte preferencial, així com els sentiments de solidaritat vers aquesta persona o grup social (Forni, Siles i Barreiro, 2004). Altres autors com Bordieu (1985) destaquen la idea de la creació d'una xarxa de relacions quan parlen del concepte de capital social.

En relació a la **immigració**, trobem que gairebé totes les experiències analitzades es duen a terme en territoris amb una taxa d'immigració molt elevada, fet que queda corroborat a partir de les estadístiques actuals, les quals ens mostren que a Barcelona hi ha una taxa d'immigració del 14,36% l'any 2011, essent aquesta la província amb una taxa d'immigració més alta.

Pel que fa als conceptes de multiculturalitat i interculturalitat (Masabeu, 2010), val a dir que hi ha hagut una gran dificultat per il·lustrar aquests conceptes teòrics amb exemples de la realitat pràctica dels projectes que s'han entrevistat, ja que, tot i que un element comú a tots els projectes és el fet de considerar la diversitat cultural com a quelcom enriquidor i positiu, les persones entrevistades no diferenciaven entre aquests dos models de gestió de la diversitat cultural.

En referència als conceptes de prejudicis i estereotips, totes les experiències analitzades treballen per la seva eradicació i coincideixen, a nivell teòric, amb la idea que són fruit del desconeixement de les persones i de la dificultat per crear una opinió en base a l'experiència pròpia (Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia, 2007). Així, les estratègies de visibilització del col·lectiu de persones immigrades i de sensibilització de la resta de la societat vers aquest col·lectiu són elements comuns a totes les experiències analitzades, ja que aquestes accions influeixen en les idees i percepcions de les persones amb la finalitat de provocar un canvi actitudinal en les mateixes (Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración de la Región de Murcia, 2007).

Des del punt de vista de l'**alimentació**, trobem que, en totes les experiències estudiades, el menjar és escollit com a eina de treball perquè resulta atractiu i, a més, és un element comú a tots els éssers humans, un vincle d'unió i un element de convivència. En aquesta línia, autors com Càceres i Espeitx (2006) apunten que el menjar ocupa un lloc destacat en el manteniment de la sociabilitat. Un altre element comú a totes les experiències analitzades és la idea que el menjar o el fet de donar a conèixer la cultura alimentària pròpia, permet conèixer i valorar la riquesa d'altres cultures, posar en valor les persones a partir d'una activitat bàsica de la vida diària com és l'alimentació. Als espais de menjar, doncs, es crea un clima en el qual les persones se senten suficientment còmodes per parlar de la seva identitat cultural, per presentar-se i per donar-se a conèixer als altres, de manera que el fet d'alimentar-se transcendeix cap a qüestions com, per exemple, la interacció amb altres cultures, la qual, segons Contreras (2007), ajuda a adquirir sentit de pertinença i identitat. L'autor, en aquest sentit, també apunta que compartir la pròpia etnicitat amb els altres pot significar el reconeixement i l'acceptació de les diferències que hi ha entre grups socials. En definitiva, les experiències estudiades coincideixen amb Maury (2010) i Entrena (2008) en la idea que els ritus de "comensalidad" ajuden a fer més estretes les relacions entre els membres d'una comunitat, permeten la cohesió social i reforcen els vincles de sociabilitat.

Per finalitzar, val a dir que la majoria d'experiències valoren el fet de crear espais on es puguin dur a terme activitats de caràcter comunitari que afavoreixin les dinàmiques de convivència i d'enriquiment mutu. En aquest sentit, Masabeu (2010, p. 41) afirma que "si s'ha sabut establir projectes i espais comuns de convivència que faciliten el coneixement mutu, sorgeix el respecte i enriquiment mutus, i es consolida la cohesió social."

12. PUNTS FORTS I PUNTS FEBLES DEL TREBALL

Seguidament, es mostra un quadre amb els principals punts febles i punts forts del present treball:

Taula 5. Punts forts i punts febles del treball

PUNTS FORTS	PUNTS FEBLES
Disponibilitat i predisposició per part de les persones que treballen als projectes per ser entrevistades	Dificultat per trobar estudis que parlin de cohesió social i alimentació a nivell teòric
El tema escollit resulta una aportació innovadora als estudis actuals sobre cohesió social	Dificultat per il·lustrar alguns aspectes a nivell teòric
Resultats obtinguts a partir de l'anàlisi qualitatiu i la seva relació amb la teoria	

13. LÍNIES FUTURES DE RECERCA I INTERVENCIÓ

Com a línies futures de recerca i intervenció, es proposa:

- Ampliar la recollida de dades.
- Realitzar una reunió de coordinació entre totes les entitats que han estat entrevistades per a la realització d'aquest projecte i que realitzen activitats en les quals es treballa la cohesió social a través del menjar.
- Incloure els hàbits alimentaris de la població immigrada com a eix de treball en els projectes i treballar coordinadament amb professionals de l'àmbit de la Dietètica i la Nutrició.

14. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aguilar, A; Saigi, F. (2009). *Els hàbits alimentaris*. Barcelona: UOC.

Alaimo, K; Olson, C.M; Frongillo, E.A; Briefel, R.R. (2001). Food Insufficiency, Family Income and Health in US Preschool and School-Aged Children. *American Journal of Public Health*, 91 (5), 781-786. Recuperat 19 novembre 2012, a <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1446676/pdf/11344887.pdf>

Alonso, L.E. (2002). ¿Un nuevo consumidor? Dins Entrena, F. (2008). Globalización, identidad social y hábitos alimentarios. *Rev. Ciencias Sociales Universidad de Costa Rica*, 1, 27-38. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://redalyc.uaemex.mx/src/inicio/ArtPdfRed.jsp?iCve=15312718003>

Càceres, J; Espeitx, E. (2006). *Cuines en migració. Alimentació i salut d'equatorians, marroquins i senegalesos a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL) (2007). *Cohesión social. Inclusión y sentido de pertenencia en América Latina y el Caribe*. Recuperat 7 març 2013, a <http://www.eclac.org/publicaciones/xml/4/27814/2006-932-Cohesion%20social-Sintesis.pdf>

Contreras, J. (2007). Immigració i pràctiques alimentàries. *TECA: Tecnologia i Ciència dels Aliments*. 11, 26-34. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://130.206.88.107/index.php/TECA/article/view/29848.001/5079>

Entrena, F. (2008). Globalización, identidad social y hábitos alimentarios. *Rev. Ciencias Sociales Universidad de Costa Rica*, 1, 27-38. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://redalyc.uaemex.mx/src/inicio/ArtPdfRed.jsp?iCve=15312718003>

Forni, P. Siles, M. i Barreiro, L. (2004). *¿Qué es el Capital Social y cómo analizarlo en contextos de Exclusión Social y Pobreza? Estudios de Caso en Buenos Aires, Argentina*. Recuperat 23 abril 2013, a http://www.econo.unlp.edu.ar/uploads/docs/capital_social_en_exclusion_y_pobreza_jsri.pdf

Fosgate, G.T; Carpenter, T.E; Chomel, B.B; Case, J.T; DeBess, E.E; Reilly, K.F. (2002). Time-space clustering of human brucellosis, California, 1973-1992. Dins Ministerio de Sanidad y Política Social. (2009). *Estrategias básicas de abordaje de las enfermedades infecciosas en inmigrantes, viajeros, e inmigrantes viajeros*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://www.msc.es/profesionales/saludPublica/prevPromocion/promocion/migracion/docs/estrategiasBasicasEnfInfImpor.pdf>

Fundació Integramenet. (2013). *Fundació Integramenet*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://www.fundaciointegramenet.org/>

Gallar, M; Maestre, J; Lillo, M; Casabona, I; Domínguez, J.M. (2007). Consumo de alimentos en inmigrantes de Elda y comarca. *Cultura de los Cuidados*, 22, 56-63. Recuperat 12 novembre 2012, a http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/6633/1/CC_22_08.pdf

GATS (Grups Associats pel Treball Sociocultural). (2013). *GATS (Grups Associats pel Treball Sociocultural)*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://www.gats.cat/>

Generalitat de Catalunya. (1994). Quaderns d'educació per a la salut a l'escola. *Alimentació i nutrició*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Generalitat de Catalunya (2012). Departament d'Interior. *Responsabilitat social corporativa*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://www20.gencat.cat/portal/site/interior/menuitem.749d9d1d4de644df65d789a2b0c0e1a0/?vgnextoid=235769eeb6ed4210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&vgnnextchannel=235769eeb6ed4210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD>

Gobierno de España (2012). Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad. Estudio anual sobre la discriminación por el origen racial o étnico: la percepción de las potenciales víctimas 2011. Resumen Ejecutivo. Recuperat 24 agost 2013, a http://www.igualdadynodiscriminacion.org/recursos/publicaciones/2012/documentos/2012_Resumen_Panel.pdf

Godínez, V; Máttar, J. (2008). *La República Dominicana en 2030: hacia una nación cohesionada*. Recuperat 7 maig 2013, a <http://www.eclac.cl/publicaciones/xml/7/33237/2008-249-SES.32-RepDominicana2030.pdf>

González-Solanellas, M; Romagosa Pérez-Portabella, A; Zabaleta-del-Olmo, E; Grau-Carod, M; Casellas-Montagut, C; Lancho-Lancho, S; et al. (2011). Estudio de prevalencia sobre los hábitos alimentarios y el estado nutricional en población adulta atendida en atención primaria. *Nutrición Hospitalaria*, 26, 337-344. Recuperat 12 novembre 2012, a http://scielo.isciii.es/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0212-16112011000200015&lng=pt&nrm=iso

IDESCAT (Institut Nacional d'Estadística de Catalunya). (2011). *Població estrangera per províncies*. Recuperat 18 Gener 2013, des de <http://www.idescat.cat/poblacioestrangera/?res=a&nac=a&b=2>

IDESCAT (Institut Nacional d'Estadística de Catalunya). (2011). *Residents estrangers 2011. Per país de nacionalitat. Províncies*. Recuperat 18 Gener 2013, des de <http://www.idescat.cat/pub/?id=aec&n=272>

Institut Català de la Salut. Divisió d'Atenció Primària. Pla de la Diversitat. (2006). *Recomanacions per a l'Atenció Primària dirigida a usuaris immigrants extracomunitaris*. Barcelona: Institut Català de la Salut. Recuperat 12 novembre 2012, a http://83.247.129.61/docs/canalsalut/Home%20Canal%20Salut/Professionals/Temes_de_salut/Immigracio_i_salut/documents/recopriextra2007.pdf

Jansà, J.M; García de Olalla, P. (2004). Salud e inmigración: nuevas realidades y nuevos retos. *Gaceta Sanitaria*, 18, 207-213. Recuperat 12 novembre 2012, a http://scielo.isciii.es/scielo.php?pid=s0213-91112004000400033&script=sci_arttext

Kaplan, A; Carrasco, S. (1999). *Migración, cultura y alimentación: Cambios y continuidades en la organización alimentaria, de Gambia a Cataluña*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Kasper, J; Gupta, S.K; Tran, P; Cook, J.T; Meyers, A.F. (2000). Hunger in Legal Immigrants in California, Texas and Illinois. *American Journal of Public Health*, 90 (10), 1629-1633. Recuperat 19 novembre 2012, a <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1446382/pdf/11030002.pdf>

Lalonde, M. (1974). A new perspective on the health of Canadians. Dins Piédrola, G. (2008). *Medicina Preventiva y Salud Pública*. Barcelona: Masson.

Lillo, N; Roselló, E. (2001). Manual para el trabajo social comunitario. Dins Úcar, X; Llena, A. (2006). *Miradas y diálogos en torno a la acción comunitaria*. Barcelona: Graó.

Masabeu, J. (2010). *La República del Raval. Eines de cohesió social*. Barcelona: Fundació Raval Solidari.

Maury, E. (2010). Ritos de comensalidad y espacialidad. Un análisis antro-po-semiótico de la alimentación. *Gazeta de Antropología*, 26 (2), artículo 45. Recuperat 25 març 2013, a http://digibug.ugr.es/html/10481/6779/G26_45Eduard_Maury_Sintjago.html

Mazur, R.E; Marquis, G.S; Jensen, H.H. (2003). Diet and food insufficiency among Hispanic youths: acculturation and socioeconomic factors in the third National Health and Nutrition Examination Survey 1,2,3. *American Journal of Clinical Nutrition*, 78 (6), 1120-1127. Recuperat 19 novembre 2012, a <http://ajcn.nutrition.org/content/78/6/1120.full>

Mescladís / Fundació Ciutadania Multicultural. (2013). *Mescladís / Fundació Ciutadania Multicultural*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://www.mescladis.org/es/>

Ministerio de Agricultura, Pesca y alimentación. (2004). *Hábitos Alimentarios de los Inmigrantes en España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y alimentación.

Ministerio de Sanidad y Consumo. (2007). *Estudio de Inmigración y Salud Pública*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Consumo. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://www.msc.es/profesionales/saludPublica/prevPromocion/promocion/migracion/docs/estudioInmigracion.pdf>

Ministerio de Sanidad y Política Social. (2009). *Estrategias básicas de abordaje de las enfermedades infecciosas en inmigrantes, viajeros, e inmigrantes viajeros*. Madrid: Ministerio de Sanidad y Política Social. Recuperat 12 novembre 2012, a <http://www.msc.es/profesionales/saludPublica/prevPromocion/promocion/migracion/docs/estrategiasBasicasEnfInfImpor.pdf>

Molero, F; Navas, M; Morales, J.F. (2001). Inmigración, prejuicio y exclusión social: reflexiones entorno a algunos datos de la realidad española. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 1 (1), 11-32. Recuperat 21 gener 2013, a <http://www.ual.es/revistas/riotp/fulltext/riotp0002.pdf>

Montoya, P.P; Torres, A.M; Torrija, M.E. (2001). La alimentación de los inmigrantes marroquíes de la Comunidad de Madrid: factores que influyen en la selección de los alimentos. Dins Gallar, M; Maestre, J; Lillo, M; Casabona, I; Domínguez, J.M. (2007). Consumo de alimentos en inmigrantes de Elda y comarca. *Cultura de los Cuidados*, 22, 56-63. Recuperat 12 novembre 2012, a http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/6633/1/CC_22_08.pdf

Morata, M.J. (2009). *De la Animación Sociocultural al Desarrollo Comunitario: su Incidencia en el Ocio*. Tesi doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Organización Mundial de la Salud (2009). *Subsanar las desigualdades en una generación. Alcanzar la equidad sanitaria actuando sobre los determinantes sociales de la salud*. Recuperat 15 gener 2013, a http://whqlibdoc.who.int/publications/2009/9789243563701_spa.pdf

Piédrola, G. (2008). *Medicina Preventiva y Salud Pública*. Barcelona: Masson.

Pita, S; Pértegas, S. (2002). *Investigación cuantitativa y cualitativa*. Recuperat 23 març 2013, a http://www.fisterra.com/mbe/investiga/cuanti_cuali/cuanti_cuali.asp

Pla Comunitari Ciutat Meridiana. (2013). *Pla Comunitari Ciutat Meridiana*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://placomunitariciutatmeridiana.blogspot.com.es/>

Putman, R.D. (1993). *Making Democracy Work*. Dins Morata, M.J. (2009). *De la Animación Sociocultural al Desarrollo Comunitario: su Incidencia en el Ocio*. Tesis doctoral no publicada, Universitat de Barcelona, Barcelona.

Región de Murcia. Consejería de Política Social, Mujer e Inmigración. Dirección General de Inmigración y Voluntariado. (2007). *Glosario de términos de integración de inmigrantes*. Murcia: Región de Murcia.

Del Rincón, D; Arnal, J; Latorre, A; Sans, A. (1995). *Técnicas de investigación en ciencias sociales*. Madrid: Dykinson.

Rowland, M.G; Whitehead, R.G. (1978). A scene at Keneba: the epidemiology of protein-energy malnutrition in children in a West African village community. Dins Kaplan, A; Carrasco, S. (1999). *Migración, cultura y alimentación: Cambios y continuidades en la organización alimentaria, de Gambia a Cataluña*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

Scharager, J; Armijo, I. (2001). *Metodología de la Investigación para las Ciencias Sociales* [CD-ROM]: Versión 1.0 Santiago: Escuela de Psicología, SECICO Pontificia Universidad Católica de Chile. Programa computacional.

Starfield, B; Shi, L. Determinants of Health: testing of a conceptual model. Dins Piédrola, G. (2008). *Medicina Preventiva y Salud Pública*. Barcelona: Masson.

Tanumihardjo, S.A; Anderson, C; Kaufer-Horwitz, M; Bode, L; Emenaker, N.J; Haqq, A.M; Satia, J.A; Silver, H.J. i Stadler, D.D. (2007). Poverty, Obesity, and Malnutrition: An International Perspective Recognizing the Paradox. *Journal of the American Dietetic Association*, 107 (11), 1966-1972. Recuperat 4 febrer 2013, a

<http://www.journals.elsevierhealth.com/periodicals/yjada/article/S0002-8223%2807%2901617-3/abstract>

Tarlov, A.R. (1999). Public policy frameworks for improving population health. Dins Piédrola, G. (2008). *Medicina Preventiva y Salud Pública*. Barcelona: Masson.

Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya. (2012). *Taula d'entitats del Tercer Sector Social de Catalunya*. Recuperat 3 gener 2013, des de <http://www.tercersector.cat/>

Terris, M. (1980). La revolución epidemiológica y la medicina social. Dins Piédrola, G. (2008). *Medicina Preventiva y Salud Pública*. Barcelona: Masson.

Xarxa 9 Barris Acull (2013). *Xarxa 9 Barris Acull*. Recuperat 24 agost 2013, des de <http://www.9bacull.org/>

Xarxa 9 Barris Acull (2008). *Festival de Sopes del món mundial*. Barcelona: Viena Edicions.